

**İLHAMÎ BABA JEPÇEVÎ'NİN TÜRKÇE NAMAZ RİSALESİ:
TUHFETÜ'L-MUSALLİN VE ZÜBDETÜ'L-HAŞİİN
TURKISH PRAYERS BOOK OF SHEIK ILHAMI JEPCEVI:
TUHFETÜ'L-MUSALLİN VE ZÜBDETÜ'L-HAŞİİN**

ÖMER AKSOY

Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
omeraksoy@trakya.edu.tr

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi | ETU Journal of Social Sciences Institute
III/6, Ekim | October 2018, Erzurum
ISSN: 2149-939X

Makale Türü | Article Types : Araştırma Makalesi | Research Article
Geliş Tarihi | Received Date : 28.08.2018
Kabul Tarihi | Accepted Date : 24.10.2018
Sayfa | Pages : 169-191
DOI- : <http://dx.doi.org/10.29157/etusbe.73>

This article was checked by

İLHAMÎ BABA JEPÇEVÎ'NİN TÜRKÇE NAMAZ RİSALESİ: TUHFETÜ'L-MUSALLİN VE ZÜBDETÜ'L-HAŞİİN

Ömer AKSOY

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), C.III S.6, Ekim 2018, Sayfa: 169-191

ÖZET

Dinî-tasavvufi Türk halk edebiyatının ideolojik ve estetik bağlamda Bosna Hersek'teki bir çeşit yansıması olarak kabul edebileceğimiz Boşnak Alhamiyado edebiyatı, 300 yıllık oluşum ve gelişim sürecinde önemli temsilciler yetiştirmiştir. Gelenek içerisinde tekke mensubu olarak insanlara İslam'ı ve tasavvuf yolunun prensiplerini anlatmak gayesi ile didaktik karakterde eserler veren çok sayıda isim yetişmiş ve çok sayıda manzum-mensur eser kaleme alınmıştır. Boşnak alhamiyado edebiyatının Bosna Hersek'teki en büyük temsilcisi olarak kabul edilen Jepçeli Şeyh Abdülvehab İlhamî'nin en hacimli ve en meşhur eseri Türkçe olarak kaleme aldığı *Tuhfetü'l-musallin ve zübdetü'l-haşîin* adlı eserdir. Eserin tek nüshası Saraybosna Gazi Hüsrev Begova Kütüphanesi yazma eserler bölümünde bulunmaktadır. Bu eser, hayatı hakkında çok az bilgi bulunan İlhamî'nin mistik ve dinî karakterini en güzel yansıtan eserdir. Biz de bu çalışmamızda İlhamî'nin bu eserini tanıtmak suretiyle İlhamî'nin zihniyet dünyası ve tasavvuf anlayışını ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Abdülvehab İlhamî, Boşnak, Bosna Hersek, Tuhfetü'l-musallin, Tasavvuf.

TURKISH PRAYERS BOOK OF SHEIK ILHAMI JEPCEVI: TUHFETÜ'L-MUSALLİN VE ZÜBDETÜ'L-HAŞİİN

ABSTRACT

Bosniak Alhamiyado literature, which we can consider as a kind of reflection of religious and mystic Turkish folk literature in Bosnia and Herzegovina in the ideological and aesthetic context, has produced important representatives in the 300 years of formation and development process. In tradition, as a member of tekke, many people who generated artifacts with didactic character brought up to tell people about Islam and the principles of Sufism, and a great number of manuscripts were penned. The most voluminous and most famous work of Sheikh Abdulwahab Ilhami from Jepçe, considered as the greatest representative of Bosnian alhamiyado literature in Bosnia and Herzegovina, is *Tuhfetü'l-musallin and zübdetü'l-haşîin*. The only copy of the piece is in the manuscripts section of Sarajevo Gazi Hüsrev Begova Library. This work, best reflects the mystical and religious character of Ilhami, whom we have quite little information about life. We will try to put forth Ilhami's world of mentality and understanding of mysticism by introducing this piece of İlhamî in this study.

Keywords: Abdülvehab İlhamî, Bosniak, Bosnia and Herzegovina, Tuhfetü'l-musallin, Alhamiyado literature, Turkish culture, Sufism

Giriş

Abdülvehab İlhamî'nin hayatı hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak eserlerinden hayatı hakkında bir takım çıkarımlarda bulunabilmektedir. Divanında adı, "Şeyh el-Hadz es Seyid Abdülvehab İlhamî Baba Bosnevî" şeklinde verilirken, mezar taşında adı *Seid Abdulvehab* olarak yazılıdır. Şiirlerinde İlhamî mahlasını kullanmıştır. Yazımıza konu olan *Tuhfetü'l-musallin ve zübdetü'l-haşiin* adlı Türkçe eserinde "viladetim bin yüz seksen yedi" demek suretiyle 1773 yılında doğduğunu ifade etmektedir. Orta Bosna'da yer alan ve o tarihlerde Teşan (Tešan) vilayetine bağlı olan Jepçe (Žepče) kasabasında doğmuştur. Bu sebepten İlhamî Jepçevî olarak anılmıştır. Çok küçük yaşlarda öksüz ve yetim kaldığı rivayet edilmektedir. İlk öğrenimini Jepçe, Teşan ve Foynitsa (Foynica) şehirlerinde tamamlamıştır. Birçok araştırmacı Foynitsa'ya bağlı Jivçiçi (Živčići) köyündeki Nakşibendi Tekkesi şeyhi Hüseyin Baba'ya intisap edip hilafet aldıktan sonra şeyhi gibi İstanbul'a giderek bir süre orada kaldığını düşünmektedir. Bosna'ya döndükten sonra şeyhi Hüseyin Baba'nın tek halifesi olan ve Hüseyin Baba'dan sonra onun postuna oturan Oglavak tekkesinin kurucusu Şeyh Abdurrahman Sırrı'ye intisap ettiği tahmin edilmektedir. Aynı zamanda Jepçe'deki Ferhadiye Camisi'nde imam ve hatiplik görevini yapmıştır. 1821 yılında dönemin Bosna valisi Celaledin Paşa tarafından idam edilmiştir. İlhamî'nin ölümü ardından mezarı insanlar tarafından ziyaret edilen bir türbeye dönüşmüştür.¹

Tuhfetü'l-musallin ve zübdetü'l-haşiin

İlhamî'nin bu eseri mensur bir risale olarak insanlara din ve tasavvuf hakkında öğütler vermek amacıyla kaleme alınmıştır. Mahiyeti itibariyle dinî ve ahlakî karakterde hazırlanmış, toplam elli dört sayfa olmak üzere bir mukaddime ve üç bölümden oluşan didaktik bir eserdir. İlhamî bu eseri Hicri 1216 (1801) yılında terkip ettiğini eserin sonunda ifade etmektedir. Günümüzde bilinen tek nüshası Teşan şehrinde bulunmuş ve buradan Saraybosna'ya götürülmüştür. Günümüzde 4509 numara ile Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. Eserde geçen bazı ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla İlhamî, eserini yazmadan önce çok ağır bir hastalık geçirmiş ve öleceğini düşünmüş, eseri kaleme almaya bu duygular içerisinde başlamıştır. Eserde İlhamî'nin

¹ İlhamî'nin hayatı ile alakalı ayrıntılı bilgi için bk. Kasim Dobraća, "Tuhfetul-Musallin ve Zubdetul-hasi'in od Abdul-Vehhaba Zepcevije İlhamije", *Anali GHB*, 11-111 (1974), s. 41-44; Muhamed Zdravović, "Abdulvehab İbni Abdulvehab Zepcevi-Bosnevi (İlhamija)", *Anali GHB*, V-VII (1978), s. 128-129; İbrahim Kemura, "İlmihal Abdul Vehab İlhamija na Bosanskom Jeziku", *Glasnik VIS*, XXXVIII/1-2 (1975), s. 29-30; Muhamed Huković, *Alhamijado književnost i njeni stvaraoci*, Biblioteka Kulturno Nasljeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1986, s. 117-127; Muhamed Hadžijamaković, *İlhamija, život i djelo, El-Kalem, Sarajevo, 1991, s. 11-26; Amir Ljubović-Muhamed Aruçi, İlhamî", TDV İslam Ansiklopedisi, cilt: 22, 2000, s. 101-102.*

üslubundan ayrıca manevî dertlere duçar olduğu sezilmektedir. Dönemin sosyal şartlarının da iç karartıcı durumu, İlhamî'nin psikolojinisini derinden sarsmış olacak ki İlhamî manevî bir sığınak olarak bu eseri vücuda getirmiştir. Eser, İlhamî'nin içerisinde bulunduğu sıkıntılı ruh hali içerisinde Allah'tan bir nevi af dilemek ve onun rızasını kazanmak amacıyla kaleme alınmıştır.² Fakat İlhamî bu hastalığı yenmiş ve yirmi yıl daha hayatta kalmıştır.

Eser, giriş (mukaddime), üç bölüm (bab), hatime, vasiyet ve nasihatlar (vesaya), ek nasihatlar (zeyli vesaya) olarak taksim edilmiştir. Eserin fihrist bölümünde içeriği hakkında bilgiler verilmektedir. Burada İlhamî eserini bir cennet bahçesine benzetmekte ve şayet halk ile talebeleri bu kitaptan mahrum kalıp okumazlar ise o zaman ahiret âleminde dünyaya neden gelmiş olduklarına dair zihinlerindeki sorulara cevap bulamayacaklarını ifade etmektedir.

İlhamî, “Yer ve gök neden yaratılmış? Tüm bu acayip sanat ve garip yaratıklar ve kendisinin cismi ve ruhunun varlık sebebi, hikmetleri, faydaları, esrarı ve işaretleri nedendir? Özellikle de namazın faziletleri, ibret ve işaretleri nelerdir? Başlangıçtan sonuna kadar sevabı ne kadardır? İnsanlara farz kılınmasının nedenleri ve manasının ayrıntılarına, insanlar vakıf bulunmamaktadır.” diyerek insanların bu soruların cevabını bilmediklerini ifade etmekte kendisinin de bu risale vasıtasıyla bu soruları cevaplandıracağını iddia etmektedir.

Fihrist bölümünün devamında maddeler halinde hazırlamış olduğu risalenin insanların hangi sorularını cevaplandıracağını tek tek açıklanmaktadır: İlhamî'nin ifadesi ile öncelikle güzel bir başlangıç yapılır. İkinci olarak namazın vacipleri olan besmele, hamd ve salavat getirilir. Üçüncü olarak bölümleri sayılır. Dördüncü olarak namazın rükünlerine uyup itikadda aslanan kelime-i şahadet ve tevhidin şartları ve sevaplarının miktarı, sonrasında ise tevhid hakkındaki hadisler ve hikmetlerden uzunca bahsedilir. Beşinci olarak bütün ibadetlerin en eftali olan namazın tüm gerekliliklerini sayıp namazın evvel olarak fiilen ve kavlen namazın içinde olan rükünleri; altıncı olarak namazın içinde olan salih ameller ve bunların eftal taatleri İlhamî'nin ifadesi ile anlaşılana kadar tertip sebepleri tüm yüce esrarları güzel bir düzen ve terkip ile verilir. Yine her birinin içerisinde bulunan benzer ilimlere işaret edilir. Örnek olarak farz, vacib ve diğer tüm gereksinimlere, İslam dininin akaid yani zaruretlerine, güzel ahlaka, Hz. Muhammed'in iyiliklerine, sufiliğin samimi amellerine, kurtuluşa eren ümmete, gökyüzünden yerlerin altına değin tüm yaratılanlara

² Kasim Dobraća, “Tuhfetü'l-musallin...”, s. 43.

varıncaya değin bilcümle büyük hikmetlere, özellikle insanın cisminin esrarı ve insanların türlü mizacı ve bazı usûl ve kaidelere, doğruluk ile Kur'an'ı tefsir eden Hanefi ulemanın bazısının özetle bazısının ise ayrıntılı olarak beyan ettiği gibi namazın teşvik ve tenbih edilmesine, namazın kötü hallerine, üç, dört ve beş rekat ve beş vakit olmasına, altı farklı namazın ve yedi şartının bulunmasına, iç ve dış olmak üzere rükünleri ile gece ve gündüz toplam kırk rekat olmasına, huşu getiren sebepleri ve yüksek faydaları ve büyük derecelerine dair ayrıntılı bilgiler verildiği ifade edilmektedir.

Fihrist bölümünün ardından *Risâle-i Tuhfetü'l-musallîn ve Zübdetü'l-hâşi'in* başlığı altında Besmele ile eser başlar. İlhamî, kendisi hakkında bilgiler verip bu risaleyi kaleme alma nedenlerinden bahsetmektedir. Kendisini aciz ve fakir bir kul olarak Hacı Kerimizade'nin bir öğrencisi şeklinde takdim etmekte, din ve şeriate hizmet etmek gayesi ile bazı taliplerin ve yakın arkadaşlarının destekleri neticesinde bu risaleyi kaleme aldığını belirtmektedir. Devamında ise risalenin hangi bölümlerden ve bu bölümlerin hangi konulardan mürekkep olduğunu belirtmektedir.

İlhamî, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere eserin mukaddime, üç bölüm (bab) ve bir hatimedden mürekkep olduğunu belirtir. Mukaddime bölümünde namazın tefsiri, birinci bölümde namazın farz olmasının sebepleri ve göklerin, yerlerin ve insanların yüce yaratılışları ve akıbetleri izah edilmektedir. İkinci bölümde namazın hükmü, faydaları, sevapları, dereceleri, sırları ve delaletleri üzerinde durulmaktadır. Üçüncü bölümde ise namaz ibadetinin eda edilmemesi durumunda karşılaşılabilecek azab ve cefalar anlatılmaktadır. Hatime bölümünde ise huşu ile kılınan namazın kazanımları ve faydaları, sevapları, Kuran'ın tecvid ile okunmasının gerekleri izah edilmektedir.

Mukaddime

Mukaddime bölümü *Namâzın tefsîri beyân ıder.* ifadeleri ile başlar ve ulemanın ibadetlerin annesi (ümmü'l-'ibâdât) olarak adlandırdıkları namazın adının ve içeriğinin sebepleri üzerine açıklamalar yapılır. Namazın içinden ve dışından olmak üzere riayet edilmesi gereken rükünleri izah edilir. İzah edilen bu rükünler, namazın tüm ibadetlerin temeli olarak adlandırılmasına delil olarak gösterilecektir.

Hz. Muhammed, dünya ve ahiret selameti için Allah'ın yüz ismi ile ona dua edilmesinin zaruretini ve Cennet'e girmek için Allah'ın sıfatlarını zikretmek gerektiğini Müslümanlara bildirmiştir. Allah'ın yüce isimlerinin tamamını ise *Besmele-i Şerîfe*'den çıkarmak mümkündür. Bir kez dahi Besmele çekmek, Allah'ın tüm isimlerini okumak gibidir. Her bir Besmele karşılığında Müminlere bin sevap

yazılır ve her biri Hira Dağı büyüklüğünde olmak üzere bin günahı da affolunur.

Besmelenin ardından *Biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve büyük Kur'an'ı verdik* (Hicr, 15/87). ayetinden hareketle hiçbir peygambere Fatiha'nın nazil olmadığı, sadece Hz. Muhammed'e nazil olduğu, bu sebepten Besmele'den sonra namazın tüm rekatlarında Fatiha Suresi'ni okumanın Hz. Peygamber, dört halife ve daha sonra yetişen kâmil evliyalar tarafından ittifakla uygulandığından bahsolunmaktadır.

Fatiha Suresi'nin namazda okunmasının yanında birçok maddi-manevi hastalığa şifa olduğu vurgulanır. Hastaya yedi kere okunması ya da kağıda yazıldıktan sonra suya batırılıp bu suyun hastaya içirilmesi şifa olacaktır. Okunmasının sevabının ise insanlar tarafından hesaplanamayacağı, bunu yalnızca Allah'ın bilmesinin mümkün olduğu söylenir.

Müslümanların en efdal amellerinden bir tanesi de Kuran'ı yüzünden okumaktır. Sair zamanlarda yüzünden okurken namazda ezberden okunması şarttır. Kuran okumanın da sevabının derecesine ancak Allah'ın ezeli ilmi vakıftır. Namazda Kuran ayetlerinin okunmasının ardından rükûya gitmek farz kılınmıştır. Allah'ın varlığına ve birliğine iman edip ikrar etmek maksadıyla kullara rükûnun farz kılındığı ifade edilir. Devamında Hz. Muhammed'den din büyüklerinin naklettiği üzere her şeyden mütecâviz olan "rabbimi noksân sıfatlardan tenzîh ederim." mealinde rükûda *sübhâne rabbiye'l-'azîm* denildiği belirtilir. Bu tesbihin ise yüz bin farklı manayı ihtiva ettiği ve bunların bazıları izaha çalışılır.

İnsan, Allah'ı tahayyül etse, zatını, sıfatını ve fiillerini, evvelini ve ahirini düşünse, buna vakıf olamaz. Zira Allah insan hayalinin alamayacağı nisbette ziyadedir. Bunda ısrar etmek cehalettir ve insanı hüsrana götürür. Bu sebepten Hz. Muhammed Allah'ı tasavvur etmek yerine onun insanlara vermiş olduğu nimetleri tefekkür ediniz buyurmuştur. İlhamî rükûda tesbih ettiğimiz *sübhâne rabbiye'l-'azîm* zikrinin manalarından bir tanesi olarak bu hadise atıfta bulunur.

Namazın bir diğer farzı olan secde ile alakalı izahlar, Hacc Suresi'nin 22. ayeti ile başlatılır. *Secde edin, rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz* (Hacc, 22/77). ayeti secdenin delili olarak gösterilir. Bunun yanında tüm canlıların Allah'ı yüceltmek için Hz. Âdem'e secde ettirilmesi örnek olarak gösterilir. Şeytan'ın Âdem'e secde etmeyi kabul etmemesi, onun sonsuza dek cehennemde azap görmesine neden olmuştur. Hidayete vesile olan Allah'a itaat ve kusursuz kulluk, secde vasıtasıyla olur. Müminlere namazda secde etme büyük bir

nimet olarak farz kılınmıştır. Secdeden hâsıl olan sevabın miktarını ise İlhamî, ikinci bâbda açıklayacağını beyan eder. Hz. Muhammed namazda secde edin buyurmuş ve ondan kaynaklı olarak sahabeler secdede *sübhâne rabbiye'l-a'lâ* zikrini çıkarmışlardır. Bu da *sübhâne rabbiye'l-'azîm* zikri ile eş anlamlı olmakla birlikte *alâ* lafzı yüceliğe yakın olup insan aklının idrak edemeyeceği bir mertebededir. Ezcümle bu zikrin manaları yukarı-gökyüzü ile alakalıdır denilip, Hz. Muhammed'in Miraç hadisesi, namaz ibadetinin gökyüzünde farz kılınması, Cebrail'in gökyüzünden vahiyler getirmesi, hutbenin yüksekte okunması, ezan okumak için yüksek bir yere veya minareye çıkılması, dua ederken ellerimizi gökyüzüne kaldırmamız, namaza başlarken elleri kaldırıp tekbir getirmemiz, cennetin ve meleklerin yukarıda olması gibi çok sayıda yukarı ve gök ile alakalı örnek bu zikrin manaları arasında verilmiştir.

Onlar ayaktayken ve otururken Allah'ı anarlar (Âl-i İmrân, 3/191). ayetinden hareketle rükûdan sonra oturulup okunan duaların hikmetinden bahis olunur. Bu dua Hz. Muhammed Miraç'ta iken terkîp olunmuştur. Melekler Allah'ın ve Resulünün yüce hikmetlerini dinlediklerinde cümlesi şahadet getirmişlerdir. Arş ile kürs, levh ile kalem, Allah'ın azametinden ve Hz. Muhammed'in Allah nezdinde mukabiliyetinden titreyip hâl dili ile *Allâhümme salli 'alâ Muhammedin ve 'alâ Muhammedin kemâ salleyte ilâ âhire* demişlerdir. Diğer mahluklar ise *Allâhümme bârik 'alâ Muhammed ve 'alâ Muhammed ilâ âhire* demişlerdir. Ayette geçen: *onları (ikisini) azarlama ve onlara kerim (güzel, yumuşak) söz söyle!* (İsrâ, 17/23). ifadelerden hareketle son olarak anne ve baba için dua etmek gerekli görülmüş ve *Allâhum! Beni, anamı ve babamı başışla.* zikri nail olmuştur. İlhamî, bölümün sonuna namazın Müminlere emredilen tüm ibadetler içinde en kıymetlisi olduğunu, bu sebepten tüm ibadetlerin annesi yani temeli olarak anıldığını tekrardan vurgular.

Tenbih alt başlığı altında Hz. Muhammed'e salat ve selam göndermenin hükümleri, bunun sevaplarının derecesi ve Cebrail'in Hz. Muhammed'e bildirdiği üzere müminlerin hayatları boyunca en az bir kez salavat getirmesinin farz kılındığından bahsedilir. Mukaddime bölümünün sonunda *Terkim* alt başlığı altında ise takva sahibi müminlere hitaben namaz vazifesinin edası esnasında bedeninin tüm azaları topluca birlikte ve namazın gereklerince itaat içinde kulluğu eda ettiği için namazın tüm ibadetlerin temeli olduğu ifade edilir.

Bab-1 Evvel

Bab-1 evvel başlığının ilk kısımlarında namaz ibadetinin insanlara beş vakit olarak neden farz kılındığı meselesi üzerinde durulur. Ahzab Suresi'nin *Muhakkak ki Biz, emaneti göklere, arza ve dağlara arz ettik. Onu yüklenmekten çekindiler ve ondan korktular ve insan onu yükledi* (Ahzâb, 33/72). ayetinden hareketle emanetten kastedilenin namaz ibadeti olduğu, bu ibadeti dağların, yerlerin ve göklerin kabul etmediği ve sadece insanın bu sorumluluğu yüklediği ifade edilir. *Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik* (Tîn, 95/5). ayeti ile namazını eda etmeyen ahmakların mertebesinin cümle mahlukattan aşağıda olduğu ifade olunur.

Bab-1 evvel bölümünün devamında *'âlem-i dünyada ne kadar nimetler var ise cümlesi ve yer ve göğün insan için halk olunmasına işarettir.* denilmek suretiyle kâinattaki tüm varlıkların insan için yaratıldığı belirtilir. Burada İlhamî, tüm yerlerin göklerin, dağların kısacası tüm yersel ve göksel unsurların yaratılışını, ilgili ayetlerle delillendirmek suretiyle izah eder. İnsanın bedenini meydana getiren dört unsur yani toprak ile su, hava ile ateştir. Bunlardan toprak ile su mekâni yani cismani, ateş ile hava ise hevaî'dir. Mekâni olanlar cisim olmalarından ötürü belirli bir mekâna muhtaçtır. Yerlerin hayatının yağmura bağlı olmasından ötürü gökler yaratılmıştır. Göklerin havada asılı kalabilmesi için muhkem dağlar yaratılmıştır. Ardından dokuzuncu gök yaratılıp; *O gün Rabbinin arşını, bunların da üstünde sekiz (melek) yüklenir* (Hakkâ, 69/17). ayeti mucibince bu gökleri taşıyan yerler ve gökler ağırlığında sekiz melek yaratılmıştır. Gökler direksiz bir şekilde yeryüzünü ihya ve insanı korumak için arz üzerine bir kapak gibi yerleştirilmiştir. Üzerine ise ay, güneş ve yıldızlar yaratılmıştır. Gün, hafta, ay ve yıl da güneş ve ayın hareketleri üzerine kurulmuştur. İnsanın dinlenmesi ve rahatlaması için gece yaratılmış, tüm bunlar insanların ibret alması için bir vesile olmuştur. Ve Allah, takva sahibi müminleri affetmeleri yönünde Allah'a dua kılan melekleri yaratmıştır. Bu melekler Allah'ın Mü'min Suresinin yedinci ayetinde buyurduğu üzere *Ey Rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O hâlde tövbe eden ve senin yoluna uyanları başıyla ve onları cehennem azabından koru.* şeklinde Allah'a yakarmaktadırlar.

İlk bölüm içerisinde yer alan *Tenbih* alt başlığı *Ey talib-i sadık!* seslenişi ile başlar. Öncelikle talipleri, kendisinin yapmış olduğu yorumlar hakkında nefislerine uyup "ayetleri aksak veya abartılı şekilde tefsir etmiştir." dememeleri konusunda uyarır. Selefi müfessirlerin iddia ettiği gibi Kuran'ın manasının sadece kendi tefsir ettikleri şekilde olduğunu söylemek yanlıştır. Bu mesele ile alakalı

olarak İlhamî misal gösterir: Nasr Suresi'nin nüzulü sonrasında sahabeden İbn Abbas, bu sureyi Hz. Muhammed'in vefat edeceği şeklinde tefsir etmiş ve cümle ashab gözyaşı dökmüştür. Bu surede geçen *Allah'ın yardımı ve fetih geldiği zaman. Ve insanların grup grup Allah'ın dinine girdiğini gördüğün zaman. O zaman rabbini hamd ile tesbih et. Ve O'ndan mağfiret dile. Muhakkak ki O, tövbeleri kabul edendir.* ifadeleri, İbn Abbas tarafından Mekke'nin fethi, burada yaşayan insanların kitleler halinde İslam dinini benimsemesi ve Hz. Muhammed'in vefat edeceğinin alameti şeklinde tefsir edilmiştir Hz. Muhammed İbn Abbas'ın tefsirine itiraz etmeyip kabul etmiştir. Hatta sonrasında, onun yapmış olduğu tefsiri beğenerek ve sırtını sıvazlayarak "belki müfessirlerin sultanı olursun" şeklinde iltifatta bulunmuştur. Hakikaten de bu olaydan 2 yıl sonra Hz. Muhammed vefat etmiştir. İlhamî bu kıssayı örnek göstermek suretiyle bazı zındık cehennem ehli müfessirlerin bazı Kuran ayetlerini kendi kafalarına göre tefsir ettiklerini beyan etmekte ve bunları keskin bir dille tenkit etmektedir.

Bab-1 Evvel bölümünün ikinci alt başlığı olan *fasl* adlı bölümde bazı kâinat unsurlarının hangi amaca hizmet ve hangi manayı ihtiva etmek için yaratıldığı meselesi üzerinde durulur. Tabiatı oluşturulan anasır-ı erba gibi insanda da dört tabiat hâsıl olmuştur. Bunlar: soğukluk, sıcaklık, rutubet ve rüzgârdır. Soğukluk cisimlerde veya havadadır. Eğer havada ise Allah soğuk havayı def etmek için güneş, sıcak rüzgârlar, kürkler, elbiseler, gömlekler, evler yaratmıştır. Cismani ise ateşi, sıcak yiyecekler ve kirmenleri Allah, soğuğu def etmek için yaratmıştır. Ancak harareti soğutmak, sıcaklığı def etmek için karlar ile buzlar, soğuk sular, ince elbiseler, alizeler ve soğuk rüzgârlar nimet olarak verilmiştir.

Üçüncü alt başlık olarak yeniden *tenbih* adlı salıklere ve müminlere bir takım nasihatlerde bulunulan bölüm yer alır. Bu defa *Ey mü'min-i musallî!* Seslenişi ile namaz kılan Müminlere hitap edilir. Müminlere, Allah'ın dünyada insanın başına gelebilecek tüm olumsuzluklara, bedeninin tüm kısıtlayıcı faaliyetlerine karşılık bu durumu telafi edecek karşıt durumları yarattığı ifade edilir. Allah'ın insanlara her istediklerini bağışladığı söylenir. Takva sahibi olmayanlar ise kendi nefislerine zulüm edip, Allah'ın verdiği nimetleri görmezden gelen kullardır. *Terkim* alt başlığı altında ise yine müminlere hitap etmek suretiyle Allah'ın tüm bu nimetleri onlar için yarattığı ve onların hizmetine sunduğu belirtilmektedir. Fakat namazlarını eda etmeleri şartıyla! Müminler, karşılaştıkları her türlü zorluk ve meşakkate

rağmen namazlarını terketmemelidirler. İbrahim Suresi'nde geçen; *O, istediğiniz şeylerin hepsinden size verdi. Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız. Şüphesiz insan çok zalimdir, çok nankördür* (İbrahim 14/34). ayetinden hareketle Allah'ın insanlara vermiş olduğu tüm nimetlere karşılık tüm ibadetlerin temeli olan namazı eda etmek onlara farz kılınmıştır. Nitekim Allah Zariyat Suresi'nde elli birinci ayetinde açık bir şekilde *Ben insanları ve cinleri bana kulluk etmeleri için yarattım* (Zariyat 51/56). buyrulmuştur. Buna karşılık olarak Allah'ın nimetlerine nankörlük etmemek ve namaz ibadetini eda etmek icap eder.

Bab-1 Sanî

Bab-1 Sani olarak adlandırılan ikinci bölümde İlhamî namazın insanlara neden farz kılındığı, insanlar ve melekler âlemindeki hikmetlerine ve insanların bir emanet olarak namazla mükellef olunması meselesi üzerinde durmuştur. Semalar ve dünya büyük âlem olup küçük âlem olan insan için yaratılmış, insan dahi Allah'ı bilip O'na kulluk etsin diye yaratılmıştır. Gerçi insan mahluk olarak küçük âlemdir fakat hakikatta büyük âlemdir. *Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık* (Tin 95/4). ayetinden hareketle göklerde ve yerlerdeki cümle eşyanın bir örneğini insanda bulmanın mümkün olduğu ifade olunur. Bu ayet çeşitli misallerle izah edilmeye çalışılır. Bu misallerden bir kaç şöyledir: İnsanın başı göklerin arşı, göklerdeki *levh* insanın kalbi, *kalem* ise dilidir. Gökler arşa asılmış, insan başa asılmıştır. Arş gitse gökler çöker, insanın başı düşse insan çöker. Gökten yağmur iner, insandan göz yaşı düşer. Gökten kar ile buz, insandan sıkıntı ve musibet, gökten gazab, yağmur iner, insandan zulüm ve cevr, gökten rahmet ve yağmur iner insandan ise adalet...

Yine insan kainattaki varlıklara benzetilir. Keza insanlar da tabiat unsurları gibi türlü türlüdür. Kimi insan soğuk mizaçlıdır kimisi ise sıcak kanlıdır. Yeryüzünün de bazı yerleri sıcaktır, bazı yerleri soğuktur. Yeryüzünde suların akması gibi insanın da terleri akar. Yeryüzünde deprem olur, insanda titreme olur. Yeryüzünde bazı yerler yüksek bazı yerler alçaktır. İnsanların ise kimisi alim kimisi cahildir. Yerde olan nimetler insanda olan iyi ameller, yeryüzünde karanlık, insanda olan cahillik, yerlerde taşlar insanda kemikler vardır.

Aynı şekilde hayvanlarda da bulunan türlü özellikleri insanlarda bulmak mümkündür. Bazı hayvan aslan, bazı hayvan kurt, bazı hayvan ise domuz, bazı hayvan ise koyun, insanlarda karakterlerine göre cümle hayvanatın özelliklerine benzer özelliklere sahip olur.

Hayvanlar kendi haliyle Allah'ı tesbih ederken insanlarda kendi lisanlarında Allah'ı zikir ederler.

“Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru” derler (Âl-i İmrân, 3/191). ayeti gibi bu âlemde gerçekleşen durumlar ve olağanüstü işler Allah'ın İlahî kemaline ve insana ibadetin müstehak olduğuna dair aklen delil olan dünyevi ve nefsanî ayetlerdir. İnsan dahi âlemde var olan tüm varlıkları içerisine alan en büyük mahluktur. Tüm bunlar insanın Allah'a ibadet için yaratıldığına aklen ve naklen delil olmaya kâfidir.

Öyleyse insanlar tüm bunları tefekkür ederek ibadet etmeli, Allah'ın cemalini görmeyi nasib ve müyesser eylemesi için O'na kalbiyle yakarıp dua etmelidir. Zira dua müminin dünyada ve ahirette kanatlarıdır. Buna bir hikaye ile örnek verilir. Harem-i Şerif'te bir vakit bir hacı içerisinde bin altın olan kuşağını kaybeder. Bunun üzerine dellal çağırıp kuşağını aramaya koyulur. Bir vakit sonra bir yiğit kemeri bulup getirir ve hacının yanına koyar. Hacı, yiğide altınların yarısını mı istersin yoksa benden dua mı istersin diye sorar. Yiğit, duayı dünyadan daha çok severim diyerek dua isterim der. Bunun üzerine cümle hacılar Allah'a o yiğide hayırlı bir hatun vermesi için dua ederler. Bir zaman sonra herkes kendi yaşadığı yere döner. O yiğit ise memleketine dönerken Şam'da bir süre kalır. Şam çarşısında güzel bir kıza tesadüf eder. Birbirlerini beğenerek hemen nikahlanıp evlenirler. Kızın evine vardıklarında Hac'da kuşağını bulduğu hacı ile karşılaşırlar. Meğerse bu kız Hac'da altınlarını bulup verdiği hacının kızıdır. Hacı yiğide kendisinin dua ettiğini söyler ve tüm malını bu yiğide verir. Hacı, “ey yiğit, eğer orada 500 altını kabul etseydin tüm bu servetten mahrum kalacaktın.” diye buyurur. Bu hikayenin ardından İlhamî salıklere öğütler verir. Allah'a daima güzel dua edip bedduadan sakınmalarını, 5 vakit namazı kılmalarını, Allah'ın cümle varlıkları insanın hizmeti için yarattığını unutmuyarak O'na her daim şükür etmelerini telkin eder.

İlhamî'ye göre Allah namaz emanetini insanlara verdikten sonra üç adet ev yaratmıştır. Bunlar, cennet, cehennem ve dünyadır. Beş vakit namazını dünyada eda edenler sefa etsin diye cennet yaratılmıştır. Samimi mümin olmayıp dünyayı namaza tercih edip eda etmeyenler için ise cehennem yaratılmıştır. *Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir* (İbrâhîm 14/7). ayeti ise buna delildir.

İkinci bölüm namazın kılınması gerekliliğini salık veren nasihatlar ile sonlandırılmaktadır. Tüm ibadetlerin temeli olan namazın azametini

ve faziletini düşünüp kıldığında, insan Allah'ı görmese de Allah görür niyetiyle tekbir getirip namaza başladığında yer ile gök, arş ile kürs levh ile kalem ve dahi cümle mahlukat namaza durur. Cehalet ve gaflet nedeniyle namaz bozulsa bu durum cümle mahlukatın tasavvurlarına sirayet eder ve eğer ıslah edip huşu içerisinde eda edilse nice mahlukatın faydasına sebep olur. Ve eğer ki insan bunları tefekkür ederse, bu durum namazı huşu içerisinde kılmasına vesile olur.

Bâb-1 Sâlisî

Bâb-1 Sâlisî olarak adlandırılan üçüncü bölüm namazın hikmet ve faydaları, sevap ve derecelerini, esrar ve delaletlerini beyan etmektedir. Kitabın birçok yerinde olduğu gibi bu bölümün başında da kendisini hakir olarak tanımlayan İlhamî, namazın dört türlü vazifeyi haiz olduğunu söyler. Ona göre kıyam, rükû, secde ve kuud olmak üzere namazın dört temel rüknü ile paralel olarak mahlukat da dört türdür. Kıyamda, yani ayakta duran insan ve ağaçlardır. Dünyada rükûdaki gibi dört ayaklı gezen hayvanlar mevcuttur. Secdede haşereler ve balıklar, kuudda ise taşlar ve dağlar durur. Allah'ın cümle varlıkları insanların hizmeti için yarattığı hikmetine binaen sadece insana mahsus olarak, verilen tüm nimetlere şükür etmek için beş vakit namaz farz kılınmıştır. İnsan namaz esnasında bu dört hareketi ifa ederken aynı zamanda bu dört türde yaratılan mahlukat için şükrünü eda eylemektedir.

İnsan kendisinde bulunan hususlar için Allah'a şükrünü yine namaz esnasında yapılan rükünler vasıtasıyla eda etmektedir. İlhamî'ye göre namazda yapılan her bir rükünün Allah'ın insana vermiş olduğu nimetlerin bir şükrüne işaret eder. Misal olarak iftitah tekbiri esnasında ellerin, kıbleye dönmek suretiyle başın, Kuran okumak suretiyle boğazın, kıraatı işitmekle kulakların ve bilcümle namaz esnasında yapılan her bir rükünde insan vücudunun bir azasının şükrü eda edilmektedir. İlhamî'ye göre bu, Allah'a teslimiyet anlamına gelmektedir ki, faziletli ve güzel şehir Bosna Allah'ın yarattığı ağaçları, taşları, bil cümle bu nimetleri Osmanlı topraklarının her yerinde olduğu gibi, hatta ziyadesiyle ihtiva etmektedir. Üç tarafı küffar memleketleri ile çevrili olan Bosna, Boşnakların namazlarını kılması ve şükürlerini hakkıyla yerine getirmesinden dolayı Allah'ın himayesi ve muhafazası altındadır. İlhamî, "Eğer herhangi bir vezir, yönetici veyahut alimler, bu topraklarda zulmetmeye kalkışrsa Boşnakların namazlarını hakkıyla eda etmelerinden mütevellit azlolunur, cezalandırılır veya günü geldiğinde türlü belalara duçar olur." ifadeleri

ile adeta 20 yıl sonra Bosna valisi olan Celaleddin Paşa tarafından, sivri dili ve tenkitleri nedeniyle idam edilmesinin nedenleri hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Yine İlhamî, bazı vezir, yönetici ve ulema sınıfına mensup kişilerin kendi keyifleince halka zulmetmelerini ve bunun karşılığında bu dünyada her hangi bir musibetle karşılaşmadan görevlerine devam etmelerini, bunların cezalarının ise ahirete kalmasını bazı Boşnakların cehalet ve gaflet sebebiyle namazlarını terk etmeleri ile ilişkilendirmektedir.

İlhamî'ye göre namazın tam olarak faydalarından birisi de tüm meleklerin bütün ibadetlerinin bir mümin'in namazlarına denk düşmesidir. Zira akaid kitaplarında kimi meleklerin daima secde, kiminin daima rükûda, kiminin daima kuudda bulunduğu işaret edilmektedir. O halde bizim namaz içerisinde yaptığımız her rükün meleklerinki mesabesindedir.

Faide adını taşıyan alt başlıkta İlhamî, huşu içerisinde olan müminlere seslenerek birçok hadiste de belirtildiği üzere namazı cemaatle kılmanın tek başına kılmaktan hem daha hayırlı, hem de sevabı yirmi yedi derece daha fazla olduğunu vurgulamaktadır. *Nüket ve İşarat* alt başlığında ise namazın farzları üzerinde durur. Bazı fakihlere göre namazın farzı on dördtür. Bunların yedisi yani necasetten taharet, hadesden taharet, setr-i avret, vakit, kible, vakit, niyet namazın dışında olan şartları, diğer yedisi yani kıyâm, kırâat, rükû, sücûd, ka'de-i âhire, hurûc-ı bîda'a, ta'dil-i erkân ise içindeki rükünleridir. Bu yedi şartın edası yedi kat gökler, yedi erkânın edası ise yedi kat yerler mukabelesinde şükürü eda etmeye işaretler. Bu yedi şart ve rükün haftada yedi güne, yedi gece ve gündüze Allah'a şükür ve niyaza işaretler. Yedi şartın edası yedi cehennem kapısının kapanmasına, yedi erkânın edası ise sırat köprüsünden geçip selamet bulmaya işaretler. Bazı fakihlere göre ise namazın farzları altı dışarıdan şartları, altı da içeriden rükünleri olmak üzere on ikidir. İlham'ye göre, altı şartın edası yazın altı ay için, altı içeriden rükünün edası ise kışın altı ay için şükretmek içindir. Yine namazın dışarıdan olan altı şartı yazın altı ayının sefa ve bereket içerisinde geçmesi, içerisinden olan altı rükün ise kışın altı ay belalardan emin olmak ve zalimlerin şerrinden korunmak içindir. *Muhakkak iyilikler, kötülükleri giderir* (Hûd, 11/114) ve *Muhakkak namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar* (Ankebût, 29/45). ayetleri de buna delil mahiyetindedir.

Namazın dışarıdan şartları ve içeriden rükünleri olmasının da bazı hikmetleri vardır. İlhamî bunu cennet ve cehennem bölümleri ile ilişkilendirmektedir. Cennetin dahi içerisi ve dışarısi bulunmaktadır;

dışı salih amellerin, içi ise Alah'ı görme ve cennet yurdunun nimetleridir. Namazın dışı dünyada günahlardan sakınmak, içindeki rükünler ise cennette nimetler içerisinde yaşamak içindir. İftitah tekbiri cennetin anahtarı olup dört rükün ise cennete girmeye bir vesiledir. *Rabbinin huzurunda (hesap vermek üzere) duracağından korkan kimseye iki cennet vardır* (Rahman, 55/46). ayetinde de belirtildiği üzere iki cennet vardır. Rabbinden korkan müminler, bu cennetler ile şereflendirilecektir. *Bu iki cennetten başka iki cennet daha vardır* (Rahman, 55/62). ayeti de diğer iki cennete delalet eder. Bunlar ise Allah'ın yüceliğinden korkarak şeriat yolunda huşu ile namazlarını eda eden müminlerdir. İlhamî, namazını huşu ile kılan mümine dört cennet bahşedildiğini belirtir. Her bir rükün için mümin, cennetin 4 farklı ırmağından akan sulardan sular içer. Ebedi cennette ikamet eder ve Allah'ın yüce cemali ile şereflendirilir. Sonrasında ise "Allah cümlemizi namazını huşu içerisinde kılan ve Cennette Baki olarak kalmayı hakeden Müslümanlardan eylesin" şeklinde dua eder.

Namazın rükünleri ve farzlarının ardından İlhamî, aynı alt başlık altında namazın beş vakit olarak farz kılınmasının nedenleri üzerinde durmaktadır. Ona göre namazın beş vakit olmasının nedenlerinden birisi insanda beş ilmin yani beş duyunun olmasıdır. Bunlar duymak, tatmak, koklamak, görmek ve hissetmektir. Şimdi her bir vakit bir duyuya işaret eder. İnsanın ellerinde ve ayaklarında beş parmağı olması da namazın beş vaktine işaret eder. Namazın beş vakit olmasının sebeplerinden bir diğeri islamın şartının da beş olmasıdır. İslamın beş şartını yerine getirmek, Müslüman olmanın alameti olduğu gibi beş vakit namazı eda etmek de cennete girmenin alametidir.

İlhamî'ye göre bazı namazların iki, bazılarının üç, bazılarının ise dört olmasında da çeşitli hikmetler vardır. Zira melekler dahi iki, üç ve dörder kanatlıdır. Meleklerin iki, üç ve dört kanatla dünyada uçabildikleri gibi huşu içerisinde namazını eda eden müminler de ne yana uçmak dilerler ise o yana uçabileceklerdir. Keza melekler Allah'ın kendilerinden makbul olan mahluklar olduğu gibi huşu içerisinde namazlarını eda eden müminler de Allah'ın kendisinden razı olduğu kullardır. Yine bu durum, dünyada cinlerin ve meleklerin insanları görüp insanların ise onları görememesi gibi cennette de insanların onları görüp, onların ise insanları göremeyeceğine işarettir. Her bir rekatta iki kez secde edilmesinin nedeni ise nasıl ki tek kanatlı uçmanın mümkün olmaması gibi namazları da bu sebepten bir rekatlı ve bir secdeli kılmak mümkün değildir. Yine namazların iki, üç ve dört rekatlı olması gibi insan içinde iki, üç ve dört kadınla nikahlanmaya

cevaz vardır. Ancak huşu içerisinde namazını eda eden bir mümin olmayıp diğer amelleri vesilesiyle Allah tarafından helak edilmeyen mümin asi olup iki, üç veya dört fasık zevce alıp, dinlerine bakmasa ahiret sefasından mahrum kalıp cehenneme varır

İlhamî imanın altı şartı ile vitr namazı ile birlikte günde altı kez kılınan namazı özdeşleştirmektedir. O halde bu altı usule göre mümin bu altı namazı kılıp imandan noksan olmalıdır. Hz. Muhammed namaz dinin direğidir buyurmuş ve her kim ki namazını eda ederse bu direği dikmiş, her kim ki namazını kılmaz ise bu direği yıkmış olur. İmanı bir fidana benzeten İlhamî'ye göre fidanın dalları, budakları imanın şartları ve erkanları, ameller ise bu fidanın meyveleri hükmündedir. Bu fidan üzerine yağmur, güneş, ay vurur ki günler ve geceler geçtikçe fidan güçlenir. Keza kâmil ilim ile huşu içerisinde zikre devam ettikçe din de güçlü olur. Şirkten, küfürden ve şeytanın haz ettiği kötü amellerden emin olup Allah nezdinde halis kullardan olur. *İşte bu, yapmakta olduklarınıza karşılık size mîras verilen cennettir* (Zuhruf, 43/72). ayetiyle salih amel işleyip sabredenlerin mükafat olarak cennetle ödüllendirilecekleri ifade olunur. Namaz ise salih amellerin annesidir. İlhamî, insanın günahlarının namazlar vesilesiyle affedileceğini ifade eder. Bir mümin büyük bir günah işleyip altı namazı da eda eyleyip dua etmeyince bu günahı amel defterine işlenir. Eğer ki günahdan altı kerre tövbe edip pişman olursa bu günah defterine yazılmaz.

İlhamî, gün içerisinde zamanların en hayırlısının seher vakti olduğunu belirtir. Eğer mümin o vakitte namaz kılsa, tesbih edip, günahına istiğfar edip tövbe ederse, o vakit taksim edilen rahmete dahil olur. Ancak her kim ki bu vakitte uyku, gaflet veyahut malayani işlerle meşgul olursa bu rahmetten mahrum kalır. Gecenin kısa olmasından ötürü Gece ibadet etmek daha eftal olup, ibadetin çokluğundan ziyade aslanan huşu içerisinde ibadet etmektir. Gecenin cennet günüdürün ise cehennemden neşet etmesinden ötürü gece ibadet daha makbuldür. Gece vaktinin 40 rekat olmasının hikmeti budur ki bir kimse akaid ilmine, ahlaka ve zahiri amele vakıf olup dürüst itikatlı olmak şartıyla, vahdet köşesine varıp amel etse, 40 gece ve gündüz boyunca yeyip, içip, salavat getirip, çok tesbih edip, Kuran okuyup dua ile meşgul olsa keramet ehli olur.

Terkim adı verilen bir diğer alt başlıkta ise bu bölüme kadar belirtilen şartlara uyan insanların evliya oldukları ifade olunur. Fakat sözlükte evliya teriminin herkes için kullanılabilen tek bir anlamı mevcut iken İlhamî'ye göre iki türlü evliya vardır. Bunların birincisi *Evliyauallah*,

ikincisi ise *evliyaüşşeytan* olarak adlandırılır. *Evllyaullah*, keramet sahibi olan değil, takva sahibi olan ve büyük günahlardan imtina edenlerdir. Fakat mümin, küçük günahlardan sakınıp güzel vasıflara sahip olsa hem *evliyaullah* hem de keramet sahibi olur. Allah'tan dilediği tüm hayırlı duaları kabul olunur. Ahirette makamı cennettir. *Evllyaiüşşeytan* ise iki kısımdır. Bunlar fasık mümin ya da kafir mülhiddir. Bunların bir kısmı istidrac sahibi, bir kısmı ise değildir. İstidrac sahibi olmayan ekseri fasıkın dünyada elleri boş, ahirette ise elim bir azap onlar içindir. İstidrac sahibi fasıklar çeşitli olağanüstü kerametlere sahip olurlar. Bunların olağanüstü hallerini görerek itibar edip, söylediklerini tasdik edenlerde onlar gibi kafir olur. Bunlar için cehennemde elim bir azap vardır.

Fasıl alt başlığında alimler ve cahiller, bunların namazları ve bunların namazlarda yapmış oldukları hataların hükümleri üzerinde durulur. İlhamî için ilim sahibi olmak çok önemlidir. Bu sebepten alimlerin ve cahillerin namazların da hataların olabileceğini fakat *Ümmetinden hata kaldırıldı* hadisinden mülhem alimlerin hatalarının affolunacağını ifade eder. Hz. Muhammed'in ümmetinden en efdal ümmet ancak ulema'dır. Ulemanın hatası, cahillerin sevabından daha fazla sevap, iyilikleri ise cahillerin iyiliklerinden daha hayırlıdır. Alim namazda hata da yapsa bunu nasıl düzeltereğini bilir ve sehv secdesi ile hatasını telafi eder. Kıraat'ı nasıl yapması gerektiğini, namazın içinden ve dışından olan şartlarını ve rükünlerinin ne olduğunu bilir ve bunlara riayet eder. Meyve ile dolu armut ağacının daha efdal olması misali şeytan da bu cihette ilmi olan insanla uğraşıp ona musallat olmakta ve onların namazını ve amellerini boşa çıkarma gayreti içerisine girmektedir. Amelsiz kişinin şeytanın musallat olacak bir hali yoktur.

Nükte adı verilen bir sonraki alt başlıkta ulemanın içerisinde bulunduğu sıkıntılar, bilhasa da ulemanın zengin fakat cahil insanlara neden meylettği üzerinde durulur. Ulema gaflet deryasına dalmış bir vaziyette olup cahillere meyletmektedirler. Ancak zenginleri cehalet gölgesinde ulemanın kıymetini bilmez ve onlara meyletmez.

Faide alt başlığı altında namazlarında kılmaya devam eden insanlara verilen ödüller ve namazlarını kılmayanlara verilecek cezalar üzerinde durulmaktadır. Namazlarını daimi olarak kılan müminlere Allah beş şey ile ikramda bulunur: rızık kaygısını def eder, kabir azabını def eder, kıyamet gününde amel defterini sağ eline verir, sırat köprüsünü yıldırım gibi geçer, cennete hesapsız girer. Hz. Muhammed bir hadisinde kıyamette bir Müslümanın namazları tamam olup hiç namaz borcu bulunmaz ise Allah onun diğer günahlarını affeder

buyurmuştur. Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemden sonra ümmetten bir zümre şehvetlere ve dünyalıklara tabi olarak namaza gereken ehemmiyeti vermemiştir. Bunların kimisi namazı ihmal etmiş, kimisi vakitlere önem vermemiş, kimisi tadil-i erkâna uymamış, kimisi ise tamamen terk eylemiştir. Bunlar için cehennemde elim bir azap vardır. Eğer yaşarken pişman olup dünyevi şehvetlerden tövbe edip gerir durur ve namazlarını yeniden hakkıyla kılarsa o zaman kazaya kalmış namazlarını kılarlar ve onlar da cennet ehline dahil olurlar. Zira vakitlerinde kılınmayan ve fasid olan namazların kaza edilmesi cümle ulemanın ittifak ettiği üzere farzdır. Kazaya kalan namazların miktarını tam olarak bilmeyenler ise zan ve tahmin ile amel edip kılmadıkları namazların kazasını eda etmelidir.

İlhamî'ye göre namazı terketmenin on beş zararı vardır. Bunların beşi dünyada, üçü ölüm anında sekaratta, üçü kabirde, dördü ise arasattadır. Dünyadaki beş zararın birincisi namazı terk eden insanın ömründe bereket olmaz, ikincisi yüzünde nur olmaz, üçüncüsü diğer ibadetlerinde sevap olmaz, dördüncüsü duası kabul olmaz, beşincisi ise diğer müminlerin onlar için yaptıkları dua kabul olmaz. Sekarattaki üç zararın ilki namaz kılmayan ölüm anında hor ve hakir duruma düşer, ikincisi aç, üçüncüsü ise susuz kalır. Kabirde olan üç zararın ilki kabir o adamı öyle sıkıştırır ki kemikleri birbirine geçer, kabri safi ateş olur ve kabri üzerinde bir ejderha musallat olur. Bu ejderha ona kıyamete kadar elindeki kamçısıyla işkence eder. Arasatta olan zararların ilki namazı terkedenin şiddetli bir şekilde azaba çekilmesi, ikincisi Allah'ın o adama gazap etmesi, üçüncüsü ise cehenneme müstehak olmasıdır. Dördüncü olarak adamın alnına üç satır yazı yazılır: birincide *bu adam Allah'ın hakkını zayi edicidir*; ikincide *bu adam Allah'ın muhabbetini mahvedicidir*; üçüncüde ise *sen Allah'ın hakkını zayi ettin ve bugün sen onun rahmetinden mahrum kalıyorsun* denilir.

Bab-1 salisi bölümünün sonunda İlhamî tenbih alt başlığı içerisinde Müminlere hitap eder ve nasihatta bulunur. *Ey huşu içerisinde namazını eda eden Mümin, salih amellerde aslanan Allah'a şirk koşmamak, kibir ve riyadan uzak durmak, aczini bilmek ve Allah'tan istemektir.* demek surtiyle salih amellerin çerçevesini çizmektedir.

Hatime

Hatime bölümünde öncelikli olarak namazlarını huşu içerisinde kılanların halleri, akıbetleri, dünya ve ahiretteki kazanımları üzerinde durulur. Bununla birlikte namazları kılarken ne şekilde davranmalı ve hangi şekilde dua edilmesi gerektiği açıklanır. Huşu ile namaz kılanlar, dünya selametine kavuşmuş ve cennete dahil olmuştur. Huşu için

ibadetin faziletini ibadet esnasında tefekkür etmek gerekir. Misal olarak tekbir getirirken Allah'a; *Ya Rab, ben bu dünyadan yüz çevirip onu ardıma attım.* şeklinde hitap etmek icap eder. Yine eller bağlandığında Allah'ın divanına durulduğu ve ondan medet istendiği vurgulanmalıdır. Rükûya vardığında; *Ben kibri yenip tevazu edip boynumu eğiyorum ve sana tevazu ediyorum ki kibir edip sana rükû etmeyen kafirlerden olmayayım.* şeklinde dua etmek gerektiği belirtilir. Kıyama doğrulduğunda *semi Allahulimen hamide* deriz ki bunun anlamı Allahu teala kendisine hamd eden müminin duasını ve ibadetini kabul eylesin demektir. Secdeye vardığında *ya Rab, dünyadan geçip senin yardımına düştüm, kulunuz oldum, vücudumun tüm kusurlarını yere vurdum. Yüzümü gözümü toprağa sürüp azametinizi yüceltmek için secde ettim.* şeklinde düşünmelidir. Kadeye kalktığında ise *ya Rab, cezadan emin olmak üzere rahmet kapınıza kulunuz olarak selamet bulmak için oturdum.* şeklinde düşünülmalıdır. İlhamî, eğer bu sayılanların hepsi namaz esnasında gerçekleştirilirse insanın mağribden maşruka kadar günahı olsa dahi affolunacağını, fakirlikten emin olunup zulümden de korunacağını iddia etmektedir.

Hatime bölümünün tenbih adını verdiği ilk alt başlığında İlhamî, müminlere seslenerek yaptığı izahlar ile dinin aslı olan kelime-i şahadet ve kelime-i tevhidin anlamını ve nasıl kullanıldığını hakkıyla bilip, Allah'ı gerektiği şekilde tevhid etmeleri ve karşılığında alacakları sevabın miktarını ve ecrin derecesini beyan eder. Kelime-i Şehadet ve Tevhid alt başlığı altında da izahlarını sürdürür.

İlhamî'ye göre kelime-i şahadet ve tevhidin beş şartı bulunmaktadır. Bunlar manasını bilmek, mazmununa inanıp dil ile ikrar etmek, halis bir şekilde okumak, tatlı bir şekilde kullanmak ve gece gündüz zikretmektir. Eğer mümin bunların manasını bilmezse diğer amelleri makbul olmaz ve ona cahil derler. Mazmununa inanıp ikrar etmeyene ise kafir derler. Halis bir şekilde okumayana sevabını bozan dedikoducu derler. Latif bir şekilde kullanmayana fasık derler. Çok getirmeyenin ise kalbi katı olur ve ona da gafil derler. Alt başlığın sonunda bu beş şartı yerine getiresin ki bu beş beladan kurtulup faydalarına nail olasın şeklinde öğüt telkin edilmektedir.

Ma'nâ-yı Kelime-i Tevhîd adını verdiği diğer alt başlıkta kelime-i tevhid zikrinin gizemleri ve tüm ibadetlerin reisi olan beş vakit namazını eda edip, kelime-i tevhidi kullananlar için hasıl olan fayda ve ecirler beyan edilmektedir. Bunla alakalı olarak bir hadis örnek verilir. *Hz. Muhammed bir gün ümmetine imanınızı yenileyin buyurduk da ashab - nasıl diye sorunca la ilahe illallah zikrini çokça getiriniz buyurmuştur.* Bunun

gibi kelime-i tevhid zikri ile alakalı Hz. Muhammed'in çok sayıda hadisi bulunduğu, Bu hadislerde kelime- tevhid zikri ve bu zikri çokça getirenlerin kazanmış olduğu ecr ve savplardan, onların selamet bulmalarından, Allah'ın onlara yapmış olduğu rahmetten, kabir azabında rahat etmelerinden bahsolunduğu ifade edilir. Cennetin anahtarının bu tevhid olduğu belirtilir. Şeytan için de bu zikirden daha tesirli bir zehir yoktur.

İlhamî'ye göre yedi sözcükten oluşan Kelime-i Tevhid'in her sözcüğü bir cehennem kapısını kapatır. Yine kelime-i tevhidde yedi kelime olup gökler ve yerler dahi yedi kat olarak yaratılmış ve müminlerin amel defterine bu kadar sevap yazılmıştır. Göğün her bir katı ahirette mümin için her gün şahadet etmeye ve Allah'tan ricada bulunmak için bir hikmet hazinesi mesabesindedir. Kelime-i tevhid zikri, bu tevhidi getiren mümin'in yedi kat yerler kuvvet ve heybetinde iman ile dolu olmasına vesile olur. Her bir kelime-i tevhid zikrine karşılık yedi kat yerlerin, cümle mahluklar ve hayvanların nefesleri adedince müminlerin amel defterine sevap yazılır. Bu kelime-i tevhid zikrini bir kez söyleyen mümin kulu, Allah yedi cehennemden kurtarıp yedi cennet kapısının hangisinden isterse oradan girmesine müsaade eder. Bu kelime-i tevhidi okuyan arif kul, keramet ile yedi kat göklerin ve yedi kat yerlerin esrarını müşahede eyler. Hülasa İlhamî'ye göre, kelime-i tevhid'in sırları o kadar çoktur ki yazmakla bu kitaba sığmaz.

Diğer taraftan Kelime-i tevhid lafzını, İlhamî'nin eserin başında bahsettiği kötü hasletlere sahip olan fasık, zındık, şehvetlerin kölesi olmuş, şeytana hizmet eden zümreye mensup kişiler zikrettiğinde ise kelime-i tevhidde geçen her bir harf sayısınca kainattaki tüm mahlukat onlara lanet eder ve bu yedi kelimeyi bunlar her zikredişinde cehennemden yedi kapısı bunlar için açılır. Onların tevhidden nasiplenebilmeleri ancak tövbe istiğfar etmeleri ile mümkündür. Tövbe edip içinde buldukları kötü halden kurtulur iseler o zaman alt başlığın girişinde bahsedilen faydalarından nasiplenebilirler.

Alt başlığın sonunda İlhamî müminler için dua edip temennilerde bulunur. Gaflet çölünden tövbeyi nasuh ile kurtulup şeriat üzere olup salih ameller işleyip, ibadetlerin temeli olan namaza devam edesin ki hidayet sahrasına velatyet gölgesine gark olasın der ve Ey müminler hitabı ile uzunca nasihatler eder: *Allah'ın onlara verdiği emaneti yerşne getireler, ölümü yakın bilip amel edeler, dünyaya taam edip fasid olmayalar, dünya heva ve hevesine aldanmayalar, namazlarını doğru kılalar, tecvidde kusur etmeyeler, misvak'ı terk etmeyeler, cemaati terk etmeyeler, insafısız olup dinsiz kalmayalar, gaddar olmayalar, sılayı rahimi unutmayalar...* gibi

nasihatlerin sonunda Kur'an kıssalarını kendilerine rehber almaları telkin edilir.

Faide adı verilen üçüncü bölüm içerisinde yer alan bir diğer alt başlıkta öncelikle Kuran'da geçen her kıssanın çeşitli hikmetleri haiz olduğu ve insanlar için bir ibret vesilesi olduğu ve bunlardan kendi hissemize düşen ibretleri almamız gerektiği ifade olunur. Genel itibariyle bu alt başlıkta Kuran'ın nasıl okunması gerekliliği üzerinde durulur. *Kur'ân'ı ağır ağır, tane tane oku* (Müzzemmil, 73/4). ayetinde de ifade olunduğu üzere Kuran'ı tecvide uygun okumak emrolunduğu beyan edilir.

Şimdi Allah'a layık bir şekilde Kuran'ı okumak mümkün müdür diye sorarsan Allah bizleri kendisine layık olarak yarattı. Tecvidi de bizlere farz kıldı. Zira Allah'a layıkınca ibadet etmek ve Kuran'ı layıkınca tam olarak tecvide uygun bir şekilde okumak mümkün değil sözü batıldır.

İlhamî bu açıklamalar ile Kuran'ın tecvide uygun bir şekilde okunması gerektiğini ifade eder ve talebelere nasihatlar verir. Eğer öğrencilerin, her bir harf üzerinde bir ay boyunca çalışırlarsa iki buçuk yılın sonunda tecvidin tamamını eksiksiz bir şekilde tamamlayacağı ifade olunur. Bu sayede mümin azap görmeden cennete gidebilecektir. İlhamî tecvidin yanında okuma usulleri olan makamları da bilmek gerektiğini ifade eder.

İlhamî, *Tenbih* adı verilen başka bir alt başlıkta nefis ve nefsin vasıfları üzerinde durmakta aynı zamanda da müminlere nasihatlar yapmaya devam etmektedir. Huşu sahibi müminlere seslenerek cahilerin haramlarına karşı nefsi serbest bırakmanın yanlış olduğunu belirtir. İnsanın tüyleri de dahil olmak üzere tüm azaları, üzerine giyilmiş gömlek gibi nefsin işaretidir. Eğer nefsin sahibi, evvelinde onu ibadete yöneltmezse her an insanı günah işlere davet eder. Nefsin suretinin başı kibirden, gözleri gariplikten, dili yalandan, ağzı hasetten, kulakları unutmaktan, göğsü kinden, karnı şehvetten, elleri hiyanetten, hırstan, yüreği gafletten, canı cehalettedir. Akli ve düşüncesi yoktur. Cennet ile nimetleri bir akçeye satar.

Nefis, nefsi emmare iken nefs-i radiye olunca ibadet ederken yine fırsat bulsa biraz önce saydığımız suretler olan aslına döner. Çünkü nefsi emmare köpeğe benzer. Ağzında bir kemikle suyun yanından geçerken suyun yansımasındaki kemiği görse, aslında ağzında olan kemiği de kurtarayım, kendime alayım diye suya dalar ve hiçbir şey elde edemeden ıslanmış ve yorulmuş ve ağzındakini de kaybetmiş bir vaziyette geri döner. Bu örnekle İlhamî nefsi köpeğe, ilmi kemiğe, suyu

ise dünyaya teşbih eder. Nefis, dünyaya bakıp kendi suretinde mal ve mülk sahibi olan kavimleri görür. Kendi amelini unutarak onlarınkini kurtarayım derken dünyaya taam edip savaşır ve bu esnada hüsrana uğrar. Hülâsa nefsin hileleri çoktur. Şeytan ile arkadaş olup kendi sahibini kafir etmeye, amellerinden ve ibadetlerinden ayırmaya çalışır.

Yine *Tenbih* olarak verilen bir sonraki alt başlıkta uzun bir şekilde küfür ve insanı küfre götüren haller üzerinde durulur. Aynı alt başlık içerisinde İslam'da içtihat meselesine değinilir. İlhamî, insanı küfre götürecektir oldukça çok sayıda hal ve lafız olduğunu ifade eder. Her bölgenin kendine has adetleri ve uygulamaları olması hasebiyle her bölgede farklı farklı olaylar ve durumlar gerçekleştiği için bu durumlara göre fakihler hüküm vereceklerdir. İstanbul'da karşılaşılan bir mesele Konya'da, Konya'da karşılaşılan başka bir mesele ise Bosna'da farklı olacaktır. Bu sebepten zaman ve mekana göre hüküm vermek icap eder. Ancak bu bir içtihat olamaz. Çünkü içtihat kapısı kapanmıştır. İslamiyet'te yeni bir içtihat ve yeni bir mezhebin olması söz konusu değildir. Yani Hanefi mezhebinde olan bir fakihin ortaya koyduğu bir meselede kıyas yapmak suretiyle doğru yol gösterip Hak yola davet dönemi kapanmıştır. Zira Kuran ve hadislerin hükmü kıyamete değin bakidir.

Sonrasında İlhamî insanı küfre götürecektir sözler ve fiiler ile alakalı örnekler verir. Şer' en küçümsenmesi gereken bir hükmün yüceltilmesi küfürdür. Bu sebepten İslam'da iyi bir şeye kötü, kötü bir şeye ise iyi demek küfürdür. Şeriatın helal kıldığı şey her zaman ve her durumda helal, haram kıldığı şey ise her durumda haramdır. Bu şekilde İslam'da furuattan olan³ helale haram harama ise helal demek küfürdür. Bunla alakalı olarak uzun misaller verilmektedir.

Küfür olan hususlara örnekler verilmeye devam eder. Bir kimse peygamberimizden gayrı kimse Kur'ân'ı doğru okumadı, dese küfürdür. Bir kimse Kur'ân doğru okumaya kimse kâdir değildir dese küfürdür. Yâhûd bir kimse Kur'ân şimdi ve gelecekte bir dahi doğru ya da güzel okunmaz dese küfürdür. Bir kimse, bir insanın herhangi bir azasına, veya bir tabiat unsura veya bir kafirin bir ağzına sövse küfre yakındır. Bir kimse kafirlerin Mariya, İsa, Nkola, Pavud, Eliya dedikleri kimselere sövse küfürdür. Sahabeden kimselere kendilerince ad takıp sövseler küfürdür. Dine sövmek küfürdür. Bu, Hz. Musa ve

³ Yani fıkhîta, fıkıh usulünü uygulayarak (icthâh ederek) ortaya konan ve amel (uygulama) ile ilgili olan kurallar-hükümlerdir. Misal olarak başörtüsüne furuattan deyip zorunlu olduğu takdirde çıkarılabilir demek küfürdür.

Hz. İsa'nın dinleri için de geçerlidir. Zira cümle Peygamberlerin dini birdir, şariatleri ise farklıdır.

Alt başlığın sonunda İlhamî Allah'a yakarır ve küfür karşısında Allah'a nasıl dua etmek gerektiğini tenbihler. Eğer ki insan “Allah'ım, Her türlü küfür sözden, bilerek şirk koştuktan sana sığınırım, bilmeyerek konuştuysa beni affet, sen her şeyi bilirsin!” şeklinde sabah akşam üçer kez dua edip Allah'a sığınırsa her türlü küfürden korunmuş olur. Zira Allah her kim bana sığınırsa onun için ziyan yoktur buyurmuştur.

Fâ'ide-i Zikr-i Mevt bu bölümün son alt başlığıdır. Bu alt başlık da öğütler ile sonlandırılır. İlhamî, müminlere seslenerek ölüme hazır olup olmadıklarını ve ölümü hatırlarında tutarak zikir edip etmediklerini sorar? Hz. Muhammed ölümü her an anmamızı böylece güçlüklerle karşısında ferahlık bulacağımızı söylemiştir. Ölümü çok anmanın müminlerin günahlarını yok edip, onları dünyada zahid kılacağı belirtilir. *Her can ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz* (Ankebût, 29/57). ayetini her kim günde yirmi defa okursa asla günah işlemez. Hz. Muhammed, kendisine dünyada en akıllı kimse kimdir diye sorulduğunda *ölümü en fazla ananın ve ölüm için en fazla hazırlık yapandır.* diye buyurmuştur. Ölüm için hazırlanan kişiye yirmi çeşit hediye verilecektir. Her kim ki ölümün hak olmasına, kıyamet gününe, kabre, hesap gününe, mizan terazisine, Allah'ın herşeyi insanlara sual etmesine, cehenneme, sırat köprüsüne, cennete ve burada sonsuza dek kalmaya iman ederek hazırlıklarını yaparsa bunların her birinde selamet bularak Allah'ın cemaline mazhar olur.

Zeyl ve vesâyâ'l-hâşi'in

İlhamî, ekler ve nasihatler olarak terkip ettiği bu son bölümde kitabın genel bir özeti mahiyetinde Boşnakların içerisinde bulunduğu hali kendince yorumlayarak tasvir etmekte ve onlara bir takım öğütler vermektedir. Onun Müminler için vermiş olduğu öğütlerin hepsi Allah hakkı ve birlikte cennete girmek içindir. Şeytan cennetten kovulmuş ve tövbesi kabul olmamıştır. Şimdi ibret gözü ile bakmalı ve darılmamalıdır. Müminler Allah adını unutup şeytana dost olmuştur. Ahireti unutup dünyaya tapmıştır. İlmî unutup cahillik yolunu tutmuştur. Dünyayı ahirete değişmektedir. Müminler içerisinde Allah muhabbeti yoktur. Ulemadan kaçmakta, iyileri sevmekte, kötülere ise buğuz etmemektedir. Cennet kapılarını kapatıp, cehennem kapılarını açmakta, hakkı söyleyene darılmakta, çok yemin etmekten sakınmamakta, gaflet gömleğine sarılmakta ve gaflet feracesini giyinmektedir. Onun etrafındaki Müslümanların hali İlhamî'nin hoşuna gitmemektedir.

İnsanların içerisinde bulunduğu hali kendi üslubu ile tasvir ettikten sonra İlhamî, öğütler vermeye devam eder. Onların kimseye uymamalarını, Hak yolundan ayrılmamalarını ve Hak yolda olmayan insanların sözlerine inanmamalarını tenbih eder. Müminler samimi bir şekilde göz yaşları döküp tövbe etmelidir. İnsanlar İlhamî'nin yapmış olduğu çağrılara kulak asmamaktadır. Söylediklerini işitmekte ve yapmış olduğu vaazlara inanmamakta, nasihatlerine aldırış etmemektedir. İlhamî, insanların bu kayıtsızlığının nedenini ölümü düşünmemelerine, haramlara gark olmalarına, adaletten uzaklaşmalarına ve zalim olmalarına bağlar. Yöneticileri zulüm, beyleri kibir, zenginleri bolluk, Arapları nesep, çocukları oyun, kızları aşıklık, yiğitleri uşaklık, abidleri riya, meclisleri gıybet bozmuştur. Kâmil insan biraz düşünmeli, her suale cevap vermemeli, gücünün yetmediği işe el uzatmamalı, bilmediği şeyi biliyorum dememeli, görmediğini gördüm dememeli, nefse uymamalı, günah işlememeli, cahillere sırrını açmamalı, camilerden kahveye kaçmamalı, doyuncaya dek yememeli, kadıların her dediğini her an tasdik etmemeli, her çağırdıklarında hemen icabet etmemeleri, mümin kardeşlerine zulüm etmemeleri gibi öğütler vermek suretiyle onları uyarmaktadır. Müminler Allah'a tevekkül etmeli, şeytandan vazgeçip, nefsini yenip Allah'a kaçmalıdır.

Kitap bir tür davet ve vasiyet ile sonlandırılır. Mümin kardeşlerini Hakk'ın cemalini birlikte görmeye davet eden İlhamî, kendi doğum tarihini verir ve ölümü üzerine kendisi ile alakalı vasiyetlerini sıralar. Hakirin yönünü kibleye çevirmelerini, iskatını vermelerini, imansız ölmek için kendisine şehadeti telkin etmelerini, gözleri açık öldüğü taktirde kapatmalarını, çok bekletmeden toprağa gömmelerini, eğer iyi bir kul ise bunu Allah'ın bileceğini, kötü bir kul ise de kendisi için Allah'tan mağfiret dilemelerini talep eder. Kendisine dua etmelerini, kusurlarını affetmelerini ister ve kendisinin herkese hakkını helal ettiğini ifade eder.

Sonuç

İlhamî'nin bu risalesi namaz ve namazın hikmetleri hakkında kaleme alınmış, bunun yanında çeşitli İslam itikadı ve amel konularında insanlara nasihatlar vermekte ve Allah'ın insanlara lutfettiği birçok nimetin ve eşyanın hakikati hakkında çeşitli tasavvufî bilgiler sunmaktadır. Klasik dinî didaktik risalelerden farklı olarak namaz hakkında olan ana temanın yanında İslam'da insanın taşıması gereken yüksek ahlaki vasıflar, İslam inancının temel ilkeleri (tevhit ve şahadet) gibi dinî ve mistik meseleler üzerinde durmaktadır. İlhamî'ye göre insan, tabiat gibi dört unsurdan yaratılmıştır. Dünyadaki tüm elementler, tüm unsurlar insan organizmasında vücut bulmuştur. Bu sebeptendir ki insan yaratılanların en şerefliisidir. İnsanın Allah katında sorumluluğu da bu nispette oldukça fazladır. Bu yüzden kendi tabiri ile yoldan çıkanları, taşımış olduğu sorumluluğun bilincinde olmayanları, Allahın emir ve yasaklarına uymayanları,

İslamın kurallarına riayet etmeyenleri uyarmak ve onlara yol göstermek gerekir. İnsanlar, hata ve günah işlediklerinde ikaz edilmelidir. Çünkü kötü fiiller sadece bu fiili yaparı bağlamaz. Tüm insanlığa kötü örnek teşkil etmek suretiyle bireysellikten ziyade toplumsal bir etkisi söz konusu olur. İlhamî insanın fitri özelliklerinin tabiat unsurlarında var olan elementlerden teşekkül ettiğini söyler. İnsan tabiatın bir parçasıdır ve tabiatta meydana gelen tüm doğal hadiseler insan üzerinde etkisini gösterir. Bu bağlamda tasavvufun insanı kosmosun bir minyatürü, küçük bir dünya olarak görmesi gibi İlhamî'de tabiattaki tüm unsurlar ile insanı ve insana farz kılınan namaz ibadetinin tabiatla olan ilişkisi üzerinde durur. İlhamî'nin *Tuhfe-tü 'l-musallin ve zübdetü 'l-haşiin* adlı eseri bir yönüyle dinî tasavvufî debiyat geleneğinin öngördüğü biçimde didaktik bir tarz ile namazın gerekliliği ve neden İslam dini açısından en önemli ibadet olduğu meselesi üzerinde dururken diğer taraftan tasavvuf düşüncesinin ortaya koyduğu mistik düşünce dünyasının etkisi ile insanın kainattaki yeri ile alakalı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu özelliği, İlhamî'nin eserinin edebî yönünün yanında felsefi anlamda taşıdığı önemi ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Abdülvehhab, İlhamî, *Tuhfetul-Musallin ve Zubdetul-haşi'in*, Gazi Hüsrev Begova kütüphanesi, Elyazma Nr. 4509.

Dobraca, Kasim, "Tuhfetul-Musallin ve Zubdetul-haşi'in od Abdul-Vehhaba Zepceviye İlhamije", *Anali GHB*, 11-111 (1974). s. 41-69

Hadžijamaković, Muhamed, *Ilhamija, život i djelo*, El-Kalem, Sarajevo, 1991.

Huković, Muhamed, *Alhamijado književnost i njeni stvaraoči*, Biblioteka Kulturno Nasljeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1986.

Kemura, İbrahim, "İlmihal Abdul Vehab İlhamija na Bosanskom Jeziku", *Glasnik VIS*, XXXVIII/1-2 (1975). s. 29-43.

Ljubović, Amir - Aruçi, Muhamed "İlhâmî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt: 22, 2000, s. 101-102.

Zdravovic, Muhamed, "Abdulvehab İbni Abdulvehab Zepcevi-Bosnevi (İlhamija)", *Anali GHB*, V-VII (1978). s. 127-144.